

När barnen fick makten i den nazistiska skolan

Adolf Hitler inspekterar Hitlerjugend år 1933, en organisation som konkurrerade med den tyska skolan om barnens uppmärksamhet. Foto: Mary Evans Picture Library /TT

Många har en bild av den nazityska skolan som auktoritär och sträng. Men i själva verket var den normlös och nästan anarkistisk, skriver forskarna Johan Wennström och Gabriel Heller Sahlgren.

AV [JOHAN WENNSTRÖM](#) OCH [GABRIEL HELLER SAHLGREN](#) | 4 MAJ 2022

Eventuella åsikter och slutsatser i texten är skribentens egna.

Sedan invasionen av Ukraina har en antirysk stämning riktad inte bara mot den politiska regimen i Moskva, utan också mot den ryska kulturen, spridit sig i Sverige. Ett emblemiskt exempel är kulturjournalisten **Sofia Nybloms** påstående att ”överallt där Tjajkovskij spelas och Dostojevskij läses, minskar syretillförseln för de ukrainska konstnärer som världen inte känner till” ([DN Kultur](#) den 19 april). Rysk kultur måste ”pausas”, menar hon och många med henne.

Liknande men ännu mer högljudda tongångar hördes i Sverige efter andra världskriget. Den gången skulle allt som kunde förknippas med tysk kultur mönstras ut från offentligheten. Anledningen var att man i den svenska debatten inte gjorde skillnad på nationalsocialismen och det tyska.

Det var en mycket radikal brytning som ägde rum, skriver historikern **Johan Östling** i boken *Nazismens sensmoral*, eftersom den tyska kulturen sedan andra hälften av 1800-talet hade stått som förebild för den svenska. Ja, ”nästan alla kultur- och samhällssfärer i Sverige formades av tyska förhållanden”.¹

Hit hörde även den svenska skolan.

Nazistisk undervisning på svensk mark?

Under perioden 1860–1960, som en av oss nyligen har beskrivit som en ”silverålder i svensk undervisningshistoria” ([Kvartal](#) den 22 mars), var skolsystemet i Sverige i hög grad influerat av tyska pedagogiska idéer. Det handlade om den så kallade Herbart-Zillerismen, som utgick från tanken att en lärarledd, kunskapsrik undervisning utvecklade elevernas karaktär.

Efter krigsslutet 1945 kom man i Sverige att starkt associera en sådan undervisning med nationalsocialismen och dess brott. Hade inte nazisterna använt just denna pedagogik för att skapa den lydiga människotyp som utförde Förintelsen?

Ännu i dag, 2022, är detta den gängse bilden av nazisternas skola. I SVT:s nya tv-serie ”[Vem mördade skolan?](#)” sägs det förklarande, att den tyska läraren under andra världskriget ”står och berättar vid katedern”, och att svenska skolpolitiker därefter ville göra tvärtom för att unga människor skulle bli mindre mottagliga för demagogi.

Bara det sista är sant. Efter kriget togs mycket riktigt de första stegen mot att avskaffa Sveriges tyskinspirerade skolsystem och införa den så kallade enhetsskolan, som betonade elevens frihet och kritiska tänkande i stället för den ämneskunniga lärarens auktoritet.

” I verkligheten var nationalsocialismen revolutionär, närmast anarkistisk.

Men det hela vilade på en felaktig premiss, formad av nazisternas egen propaganda.

I en ny, kollegialt granskad [studie](#) om den svenska skolans vägval efter 1945 i den vetenskapliga tidskriften *Journal of controversial ideas*, grundad av bland andra filosofen **Peter Singer**, uppmärksammar vi historisk forskning som visar att nazisterna i själva verket uppmuntrade skolbarnen att ta makten i klassrummet.² Det antiauktoritära skolsystem som växte fram i Sverige under efterkrigstiden fick på så sätt, menar vi, vissa likheter med hur den tyska skolan i praktiken fungerade under nationalsocialismen.

Nazismens janusansikte

Nationalsocialismen har rykte om sig att betona statlig auktoritet och den så kallade Führer-principen (ledarens oinskränkta makt) på alla nivåer i samhället. Men i verkligheten var nationalsocialismen revolutionär, närmast anarkistisk. Detta var dock nazisterna noga med att inte visa för mycket av utåt.³

Nationalsocialismens janusansikte beskrevs väl av författaren **Hermann Rauschning**, en samtida betraktare och kritiker av nazisterna, i boken *Nihilismens revolution*:⁴

”Den utomstående förbiser framför allt en sak: den väsentliga skillnaden mellan elit och massa ... Det som är avsett för massan, gäller icke för eliten. För massan äro program och officiella världsåskådningar, lojalitet och rättrogenhet bestämda. Eliten är inte bunden av något ... Nationalsocialismen som helhet är förvisso icke uteslutande kuliss. Den är bådadera, kuliss och äkta revolutionär dynamik. Men den är det ena för massan, det andra för den regerande eliten och dess medlemmar.”

En kuliss å ena sidan och äkta revolutionär dynamik å den andra; så kom det även att se ut på skolans område.

” **Adolf Hitler själv ansåg att formell utbildning inte erbjöd mer än ”värdelös kunskap” och att läraryrket endast passade ”oduglingar och kvinnor”.**

Officiellt stod skolan högt i kurs i Tredje riket. ”Total utbildning” var ledmotivet för det nationalsocialistiska skolsystemet, vars fokus påstods ligga ”på statens och den ’nationella gemenskapens’ behov” snarare än individens.⁵ I linje med detta förväntades den tyska läraren praktisera Führer-principen i klassrummet. ”Han bör icke tåla någon opposition och fordra blind lydnad”, som det hette i en vid tiden uppmärksammas bok, *Fostran för döden*, av **Gregor Ziemer**, en amerikansk lärare som visats runt i tyska mönsterskolor.⁶

Men bakom kulissen tyckte få ledande nazister att skolan var viktig. **Adolf Hitler** själv ansåg att formell utbildning inte erbjöd mer än ”värdelös kunskap” och att läraryrket endast passade ”oduglingar och kvinnor”.⁷ Precis som familjen, en annan institution som officiellt hyllades men i praktiken underminerades av nazisterna, stod skolan och dess lärare dessutom i vägen för målet att överföra barnens lojalitet från naturliga auktoriteter till det nationalsocialistiska partiet.

Revolten mot lärarna

Mot den bakgrunden var nazisterna angelägna om att skapa konflikter mellan barn och vuxna. I detta spelade Hitlerjugend en nyckelroll. Medlemskap i Hitlerjugend, som med tiden samlade nästan alla tyska barn mellan 10 och 18 år, förde med sig en rad privilegier som vuxna tyskar inte hade. Hit hörde till exempel ”rätten att bära dolkar, klä sig i uniform och utfärda order”,⁸ vilket tenderade att förvrida och förstora barnens självbild.

Förståeligt nog kom tyska barn att hata sina lärare, som behandlade dem som blott ”elever”. Endast dynamiska lärare ”som vet hur man förvandlar ett dammigt klassrum till ett äventyr” skulle respekteras, var Hitlerjugends ledare **Baldur von Schirachs** budskap. Han hoppades att den gamla, klassiska lärartypen snart skulle ”dö ut”.⁹

☞ På tyska universitet chockerades man av nya studenters katastrofala brist på kunskaper.

Det dröjde inte länge förrän skolbarnen revolterade och försatte tyska klassrum i kaos under stridsrop som ”Ungdomen måste ledas av ungdomen”. Lärare som försökte hålla ordning uppmanades av den nationalsocialistiska regimen att sluta göra motstånd och visa att de inte hyste någon ”illvilja” mot eleverna.¹⁰ Endast genom att förnedra sig själva och entusiastiskt stämma in i barnens retorik, kunde lärarna undvika reprimander från myndigheterna.

Inte överraskande drabbades Tyskland av lärarbrist. Inga nya lärare kunde rekryteras. Elevernas akademiska prestationer försämrades också dramatiskt. På tyska universitet chockerades man av nya studenters katastrofala brist på kunskaper, enligt rapporter från den tyska underrättelsetjänsten.

I förlängningen riskerade Tyskland att förlora sin teknologiskt och industriellt framskjutna position. Trots det fortsatte regimen att tillåta barnupproret i skolorna, vilket pågick ända fram till krigets slut.

Samma generation som hade lärt sig att överskrida gränser i klassrummet stod också i främsta ledet vid nazisternas förbrytelser. Förstörelsen under Kristallnatten 1938 och liknande gatuvåld inom Tysklands gränser utfördes i första hand av yngre tyskar som hade varit med i Hitlerjugend och tillbringat hela eller delar av sin skoltid i nazisternas normlösa skola.¹¹ Denna grupp kom också att bli tongivande i Förintelsen på andra territorier, till exempel i masskjutningarna på östfronten.¹² Skillnaden i politisk fanatism och hängivelse mot personer som bara var några få år äldre var slående.

Den lärarledda undervisning som Sverige anammade från Tyskland omkring 1860 var alltså knappast utmärkande för nationalsocialismens skola. Om nazisterna tog fasta på någon särskild pedagogisk trend, var det snarare den elevledda ”krigspedagogik” som under åren 1914–1918 uppmuntrade tyska skolbarn att leva ut sina aggressiva tendenser till stöd för det kejserliga Tysklands krigsinsatser, och som påfallande många ledande namn i Tredje riket hade upplevt i sin barndom.¹³

Svenska lärdomar

Men ingenting av detta blev känt i Sverige. Gregor Ziemers bok översattes till svenska efter ivriga uppmaningar från ”moraliskt, pedagogiskt och kulturpolitiskt intresserade personer” i det svenska etablissemanget, som förlaget Natur & Kultur förklarade i ett förord,¹⁴ och fick stort genomslag. Svenska lärare som hade gjort studieresor till Tyskland skrev artiklar efter samma linje som Ziemer och rapporterade, för att ta ett exempel, att lektionerna i Tredje riket leddes ”med fast hand” av läraren i linje med ”den nya Führer-principen”.¹⁵

En rörelse för att reformera det svenska skolväsendet hade funnits redan före kriget. Men efter freden 1945 framstod det som ännu mer angeläget. ”Snart sagt samtliga inlägg i debatten om de pedagogiska efterkrigsproblemen refererade till totalitära upplevelser, i all synnerhet till erfarenheten av nazismen”, skriver Johan Östling.¹⁶

Ironiskt nog kom de svenska skolreformatörerna att ta efter vissa drag i det nationalsocialistiska skolsystemet. 1946 års skolkommision, som med socialdemokraterna **Alva Myrdal** och **Stellan Arvidson** i spetsen lade grunden till enhetsskolan, kritiserade det gamla skolsystemets bristande dynamik och tog starkt avstånd från den lärarledda undervisningen. ”Till sin inre syftning är metoden auktoritär”, konstaterade kommissionens betänkande.¹⁷ Den första läroplanen för det nya skolsystemet från 1962 slog också fast att skolan så långt som möjligt borde ”fungera efter normer, som eleverna accepterar, och regler, som de själva är med om att utforma”.¹⁸

Redan i början av 1970-talet hade det uppstått ett utbrett missnöje bland lärarna; 29 procent av mellanstadiets lärare och 49 procent av högstadiets lärare ville nu byta yrke.¹⁹ Ett viktigt skäl var de allvarliga disciplinproblemen i enhetsskolan, som förnekades av socialdemokratin. Själva begreppet disciplin hade till och med fördömts av ecklesiastikministern Olof Palme strax efter det att han tillträtt på hösten 1967. Det hade för många, menade han, ”olustiga associationer till kaserngårdar och ett auktoritärt samhälles ideal”.²⁰

Trots detta stannade tillräckligt många lärare av den gamla stammen kvar i skolan för att undervisningsmetoderna inte skulle kantra åt det elevledda hållet. Alva Myrdal sade frustrerat och med ett eko av Baldur von Schirach, att de gamla lärarna behövde försvinna för att skolan skulle kunna förändras.²¹

☞ Det har på senare år blivit allt vanligare med regelrätt våld mot lärare i den svenska skolan.

Först på 1990-talet, när de gamla lärarna hade pensionerats och elevinflytande över undervisningen lagstadgats av **Göran Persson** som ännu en markering mot ”auktoritär undervisning”,²² fick tankarna från 1946 års skolkommision genomslag fullt ut. Elevledd undervisning ökade kraftigt och elevernas handlingsfrihet stärktes på bekostnad av lärarnas.

Om disciplinproblem i skolan bara ignorerades på 1970-talet, så förväntas dagens lärare acceptera dem. Det har på senare år blivit allt vanligare med regelrätt våld mot lärare i den svenska skolan. Samtidigt är det svårt att stänga av våldsamma elever från undervisningen eller ens disciplinera dem. Enligt Skolverket är det viktigaste för att komma till rätta med disciplinproblem att skolor arbetar ”med tillitsfulla relationer, lärarens ledarskap i klassrummet och elevernas delaktighet och inflytande”.²³

Vad är det, om inte en uppmaning till lärare att visa sin goda vilja mot elever som förtrycker dem?

NOTER

1. Östling, J, 2008, Nazismens sensmoral: svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning. Stockholm: Atlantis, s. 209.
2. För en längre version, se Heller-Sahlgren, G, och J Wennström, 2020, "The Fatal Conceit: Swedish Education after Nazism". Working paper No. 1338. Stockholm: Institutet för Näringslivsforskning.
3. Se vidare, t ex Neumann, F, 2009 [1944], Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933–1944. Chicago: Ivan R. Dee; Snyder, T, 2015, Black Earth: The Holocaust as History and Warning. London: The Bodley Head.
4. Rauschnig, H, 1939, Nihilismens revolution: kuliss och verklighet i tredje riket. Stockholm: Natur & Kultur, s. 31.
5. Pine, L, 2010, Education in Nazi Germany. New York, s. 3.
6. Ziemer, G, 1943, Fostran för döden: hur en nazist skapas. Stockholm: Natur & Kultur, s.27.
7. Horn, D, 1976, "The Hitler Youth and Educational Decline in the Third Reich", i History of Education Quarterly 16(4), s. 426.
8. Horn, 1976, s. 427.
9. Horn, 1976, s. 431.
10. Horn, 1976, s. 433.
11. Fulbrook, M, 2011, Dissonant Lives: Generations and Violence Through the German Dictatorships. New York: Oxford University Press.
12. Rich, I, 2018, Holocaust Perpetrators of the German Police Battalions: The Mass Murder of Jewish Civilians, 1940–1942. London: Bloomsbury Academic.
13. Donson, A, 2006, "Why Did German Youths Become Fascists? Nationalist Males Born 1900 to 1908 in War and Revolution," i Social History 31(3) s. 337–358.
14. Ziemer, 1943, s. 7.
15. Richardson, G, 2003, Hitler-Jugend i svensk skol- och ungdomspolitik: beredskapspedagogik och demokratifostran under andra världskriget. Stockholm: Hjalmarson & Högberg, s. 84.
16. Östling, 2008, s. 172.
17. SOU 1948:27, 1946 års skolkommissons betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling. Stockholm: Ecklesiastikdepartementet, s. 5.
18. Skolöverstyrelsen, 1962, Läroplan för grundskolan. Stockholm: Skolöverstyrelsen, s. 16.
19. Wennström, J, 2014, Lärare utan frihet: när vänstern och högern kidnappade lärarprofessionen. Stockholm: Samhällsförlaget, s. 48.
20. Richardson, 2003, s. 224.

21. Ohrlander, G, 1981, Kunskap i skolan. Stockholm: Norstedts, s. 126.
22. Proposition 1990/91:115, Om vissa skollagsfrågor m m. Stockholm: Sveriges riksdag, s. 53.
23. Skolverket, 2018, "Ordningsregler viktigare för trygghet och studiero än disciplinära åtgärder".

Johan Wennström är fil. dr i statsvetenskap och forskare vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Han medverkar regelbundet som skribent på Svenska Dagbladets kultursidor och som gäst i Veckopanelen. Han är aktuell med boken Dumbing Down: The Crisis of Quality and Equity in a Once-Great School System—and How to Reverse the Trend (Palgrave Macmillan 2022)."

Gabriel Heller Sahlgren är PhD i Social Policy och forskare vid IFN och London School of Economics.

Webblänk till artikeln:

<https://kvartal.se/artiklar/nar-barnen-fick-makten-i-den-nazistiska-skolan/>